

Ключ да спасціжэння

Любоў ЛЯЎШУН,
доктар філалагічных
наук

Дзеля вывучэння гісторыі можна карыстацца рознымі крыніцамі. Але яе вусна-паэтычнае асэнсаванне звязваюць менавіта з узнікненнем пісьменства. За шматвяковую гісторыю існавання беларускі народ стварыў сваю самабытную літаратуру. Чалавека старажытнага часу не пакідала пачуццё незвычайнасці і велічы свету, асаблівай сімвалічнай значнасці ўсяго, што ў ім адбываецца. Усё гэта адбілася ў літаратурных творах, якія ў той час мелі пераважна царкоўна-рэлігійную афарбоўку. Рэлігійныя і свецкія, яны, тым не менш, служылі і служаць невычэрпнай крыніцай тэм, вобразаў і сюжэтаў, ведаў і натхнення для вучоных, мастакоў і пісьменнікаў. Аднак што да самога працэсу, тут яшчэ і па сёння застаецца шмат белых плямаў, вытокі якіх губляюцца недзе ў Сярэднявеччы – адной з самых загадкавых эпох.

Найбольш глыбока гісторыю Сярэднявечча вывучаюць медыявісты. У Беларусі такіх спецыялістаў можна пералічыць па пальцах. Доктар філалагічных навук Любоў ЛЯЎШУН – адна з тых, хто вырашыў свой творчы і навуковы лёс звязаць з усходнеславянскай медыявістыкай. З дапамогай вучонага мы паспрабуем разабрацца ў вытоках беларускай літаратуры, высветліць, якія карэктывы медыявістыка ўносіць у функцыянаванне базавых літаратурных тэрмінаў і, зразумела, зазірнуць у эпоху Сярэднявечча, каб больш відавочнымі сталі сучасныя новыя плыні нашага пісьменства і культуры.

— **Як вядома, цэнтры вывучэння гісторыі сярэдніх вякоў ёсць у многіх краінах свету. У чым жа папулярнасць менавіта гэтага перыяду, ці, інакш кажучы, у чым загадка прывабнасці паэтыкі Сярэднявечча?**

– Па-першае, агульнавядомы і агульнапрыняты тэзіс, што адукаванасць чалавека вызначаецца тым, наколькі ён ведае сваю гісторыю і культуру. Па-другое, гэтыя веды не проста пашыраюць эрудыцыю – яны даюць магчымасць лепей арыентавацца ў сучаснасці і ў пэўным сэнсе прадбачыць будучыню, бо законы развіцця культуры насамаўрач такія ж строгія, як і законы, скажам,

матэматыкі. Прынамсі, без ведання сярэднявечнай культуры слова, яе законаў немагчыма, на мой погляд, добра арыентавацца ў сучасным літаратурным працэсе, бо карані – у глыбокай мінуўшчыне, і асноўныя алгарытмы развіцця сфарміраваліся менавіта тады. Прычым у сярэднявечных творах тыя алгарытмы прасцей даследаваць, таму што там ёсць пэўныя крытэрыі вылучэння і пэўныя «ўзоры», асвечаныя аўтарытэтам святых айцоў і зацверджаныя, што тычыцца пісьменства, у гэцім раздзеле Тыпкіона (царкоўнага Статута).

Вельмі часта даводзіцца сустракацца з пунктам гледжання, што сярэднявечная, пераважна рэлігійная, кніжнасць, і сучасная, пераважна свецкая, літаратура – зусім розныя стыхіі. Такое стаўленне – спадчына савецкай атэістычнай эпохі. Насамрэч, і ў Сярэднявеччы поруч з рэлігійнай існавала, вынікаючы з яе (па законе «адмаўлення адмаўлення»), свецкая плынь. Іншая справа, што інтэнсіўнасць прысутнасці і глыбіня ўзаемапраціканнення гэтых плыняў былі не аднолькавыя ў розныя эпохі.

І тут трэба назваць яшчэ адну вельмі распаўсюджаную памылку ці, як я гэта адзначаю, – аберацыю адэкватнасці. Звычайна сярэднявечную культуру ўяўляюць

НАША ДАСЬЕ

ЛЯЎШУН Любоў Віктараўна.

Нарадзілася ў Віцебску. Скончыла Белдзяржуніверсітэт (1988), аспірантуру пры Інстытуце сусветнай літаратуры імя Горькага (Масква) (1991).

З 1991 па 2012 год працавала ў Інстытуце мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі, з 2010 года ўзначальвала сектар гісторыі беларускай літаратуры. З 2012 года – навуковы кансультант Беларускага экзархата.

Доктар філалагічных навук (2012).

Аўтар больш як 100 навуковых работ, у тым ліку навучальнага дапаможніка і 5 манаграфічных даследаванняў.

Сфера навуковых інтарэсаў: тэорыя і гісторыя ўсходнеславянскай сярэднявечнай кніжнасці і гісторыя культуры беларускіх зямель.

скрозь гамагеннай – аднолькавай ва ўсіх яе праявах. Адсюль і вельмі распаўсюджаныя азначэнні: сярэднявечнае мысленне, сярэднявечныя жанры, сярэднявечныя адносіны да чалавечай асобы і г.д. Але, па-першае, Сярэднявечча такое ж пярэстае, як і сучаснасць. Напрыклад, няправільна думаць, што ў Сярэднявеччы было нейкае *адно* пэўнае стаўленне да чалавечай асобы, якое ўласціва выключна гэтай эпосе і адбіваецца абсалютна ва ўсіх яе культурных феноменах. Зусім не, нават і ў нейкім храналагічна вузкім перыядзе мы сустракаемся з вельмі рознымі стаўленнямі да чалавека: напрыклад, у «Слове пра паход Ігара» – адны адносіны да чалавечай асобы, у пасланні Клімента Смаліяціча да прасвітара Фамы – іншыя, у пропаведзях Кірыла Тураўскага – трэція, у «Маленні Данііла Заточніка» – зноў жа зусім іншае стаўленне да чалавека, яго прыроды і прызначэння.

Па-другое, часта тое, што мы адносім да Сярэднявечча, насамрэч існуе і ў сучаснай культуры. Вось, напрыклад, надзвычай устойлівае, як кажучь, хрэстаматыйнае ўяўленне пра «гнуткасць, а значыцца – ломкасць... літаратурна-фальклорнай жанравай сістэмы Сярэднявечча», з аднаго боку, і «немаўлячую мяккасць і нявызначанасць формаў» сярэднявечных жанраў – з другога, што ўтвараюцца на «сумежжы фальклору і літаратуры», накшталт «Малення Данііла Заточніка», як адзначыў у свой час Д.С. Ліхачоў. Але відавочна: «гнуткія і ломкія» жанры Сярэднявечча не толькі не «сагнуліся» і не «зламаліся» за шматвяковую гісторыю свайго існавання, але і маюць дастаткова «гнуткасці», каб, не змяняючы жанравай сутнасці, арганічна ўпісвацца ў кожны новы этап развіцця пісьмовай культуры.

Наконт другога назірання Дзмітрыя Сяргеевіча варта сказаць, што такія «нявызначаныя» жанры яшчэ ў сівым усходнеславянскім Сярэднявеччы – у залежнасці ад зместу – дакладна вызначаліся як «басні» і «кошунны»: у «баснях» выяўлялася не існае, г.зн. не створанае Богам, а «кошунны» змяшчалі рознага кшталту нагаворы на Боскае стварэнне. Аднак і «басні», і «кошунны» існуюць па сёння, захаваўшы нескранутай «немаўлячую мяккасць і нявызначанасць формаў». Таму, напрыклад, «Слова пра Мяркурыя Смаленскага» Жулёўскай рэдакцыі, «Слова на Нараджэнне Прасвятой

Багародзіцы» з «Чэціі» паповіча Бязрозкі, «Казанне рускае», «Прамова русіна», «Прамова Мясешкі», «Уваскрэсенне Хрыстова», як і славуць «Тарас на Парнасе» ды «Энеіда навыварат» і інш., у пэўным сэнсе нават «Хрыстос прыямліўся ў Гародні» У. Караткевіча, цалкам арганічна ўпісваюцца ў гэтую быццам бы «сярэднявечную» «басенна-кашчунную» мадэль, якая па-ранейшаму існуе на сумежжы літаратуры і фальклору.

Такім чынам, дыстанцыя паміж мінуўшчынай і сучаснасцю не такая ўжо вялікая, як прынята думаць. Іншая справа, што мінуўшчына нялёгка ўпускае ў свой свет – трэба намаганне і ўпартасць. Знакаміты даследчык даўняга ўсходнеславянскага пісьменства І.П. Яромін, разважаючы пра старажытную слоўную культуру, праўдзіва адзначыў: «Перад намі асаблівы свет, дзверы ў які замкнёныя, а ключ страчаны. Задача навукі і заключаецца ў тым, каб знайсці гэты ключ, прыадчыніць дзверы ў далёкую мінуўшчыну, у той загадкавы і шмат у чым ужо чужы нашай эстэтычнай свядомасці свет, створаны пісьменнікамі Сярэднявечча...»

Чым жа нас вабіць гэты як быццам «чужы нашай эстэтычнай свядомасці свет»? Адказ праясніцца, калі паправім яшчэ адну аберацыю адэкватнасці. Азначаючы нейкія з’явы як сярэднявечныя, мы на самай справе падмяняем паняцці, бо трэба казаць не пра *сярэднявечнае*, а пра *хрысціянскае*. Так, напрыклад, гаворачы пра «сярэднявечнае» стаўленне да чалавека, маюць на ўвазе, як правіла, хрысціянскую святаяйцоўскую антрапалогію і сатэрыялогію (вучэнне аб выратаванні); гаворачы пра «сярэднявечны тып творчасці», даследуюць насамрэч хрысціянскую святаяйцоўскую іканалогію (вучэнне пра мастацкі вобраз) і г.д. Дык вось, калі мы гаворым пра «сярэднявечную паэтыку», то павінны ўсведамляць, што сфарміравана яна ва ўлонні святаяйцоўскай іканалогіі і, значыць, мае на мэце адзінае – садзейнічаць духоўнаму ўдасканаленню чалавечай асобы як вобраза Бога, г.зн. дапамагаць яму стаць Богам і няк не меней! Гэта, думаю, і вабіць нас да сярэднявечнай паэтыкі, хоць і падсвядома, бо, як казаў Тэртуліян, «душа чалавечая па прыродзе сваёй хрысціянка»!

Але ж поруч з паэтыкай хрысціянскай культуры ў Сярэднявеччы існавала і іншая, якая «адмовілася» (па законе «адмаўлення

▲ Старажытнарускія пісцы. XIV стагоддзе

адмаўлення», а не найпрост) ад прынцыпаў святаайцоўскай іканалогіі, або проста не дасла да іх. Першая, калі і змянялася, дык не ў асновах, а толькі ў нейкіх сваіх акцыдэнцыях, прытасоўваючыся да плыні жыцця, і дажыла прынцыпова нязменнай да сённяшняга часу; другая, як мне бачыцца, імпатна падпарадкоўвалася гістарычным павевам і, ператвараючыся ад эпохі да эпохі, якраз і вызначала «асобасць» розных культурных эпох.

– Любоў Віктараўна, Вас ведаюць у навуковым асяроддзі нашай краіны як стваральніцу новага для Беларусі навуковага напрамку – тэарэтычнай медыявістыкі. Раскажыце, калі ласка, якія перспектывы адкрывае для даследчыкаў новы кірунак?

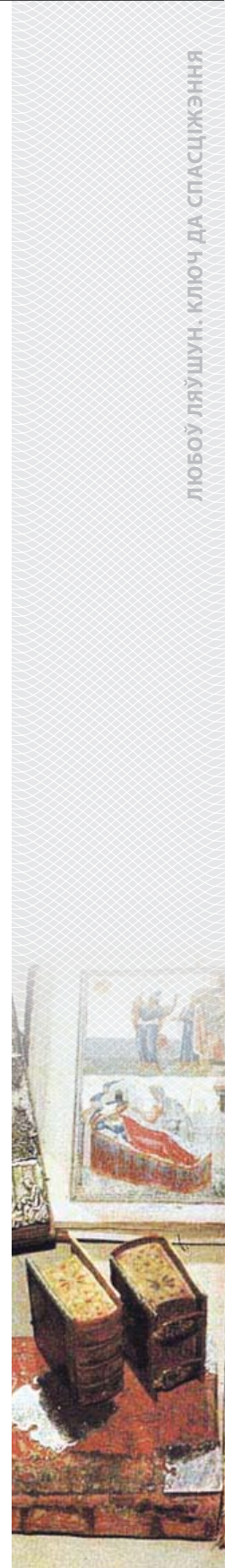
– Тэарэтычная медыявістыка не вельмі даўняя галіна навукі. Я лічу, што цяпер яна знаходзіцца ў працэсе станаўлення, набывае асэнсавання сваёй асобнасці і значнасці сярод іншых плыняў медыявістыкі. Чаму ж яна стала запатрабаванай? Таму, на мой погляд, што спатрэбілася больш глыбокае асэнсаванне назапашаных ведаў і артэфактаў. Бо гісторыка-літаратуразнаўчыя даследаванні адказваюць на пытанні: што, дзе, калі, колькі, а тэарэтычная медыявістыка – чаму і якім чынам. Дзякуючы гісторыка-літаратуразнаўчым даследаванням мы ведаем, як фарміруецца тэкст твора і яго змест, у якім асяроддзі ён бытуе, які ўплыў на гістарычнае жыццё аказвае і г.д. Тэарэтычная медыявістыка дапамагае вызначыць, як фарміруецца сэнс тэксту, якія культуралагічныя законы выклікаюць менавіта такі сэнс, чаму і як гэты сэнс па-рознаму ўспрымаецца ў розных культурных асяродках нават аднаго храналагічнага перыяду і г.д. Пагадзіцеся, адзін і той жа змест можа мець розны сэнс, калі яго аналізуюць, скажам, чытачы рознага ўзроўню адукаванасці, культурнай дасведчанасці, густу, нарэшце, і г.д. Напрыклад, разуменне тых жа евангельскіх тэкстаў багасловамі і простымі вернікамі можа быць нават супрацьлеглым. У Паўла Фларэнскага ёсць вельмі цікавая думка пра тое, што мастацкі твор, абстрагаваны ад канкрэтных умоў свайго мастацкага быцця, памірае альбо, па меншай меры, пераходзіць у стан анабіёзу, перастае ўспрымацца як мастацкі. Гэта значыць: каб атрымаць асалоду ад мастацкасці таго

ці іншага сярэднявечнага твора, трэба яго інтэрпрэтаваць менавіта ў катэгорыях той культуры, у якой ён быў створаны.

– Апрача таго, тэарэтычная медыявістыка ўносіць свае карэктывы ў функцыянаванне базавых літаратурных тэрмінаў...

– Так, тэарэтычныя даследаванні старажытных тэкстаў перайначваюць некаторыя сучасныя, здавалася б, звыклыя і знаёмыя тэрміны, прычым вельмі сур'ёзным чынам. Узяць хаця б сэнс тэрміна «кніга». Гэта актуальна, бо мінулы год быў абвешчаны годам кнігі, і зараз пачаўся юбілейны год стварэння славянскага пісьменства. Тут мы сустракаемся з яшчэ адной устойлівай аберацыяй адэкватнасці ў сучасным успрыманні даўняй усходнеславянскай кніжнасці. Аберацыя палягае ў тым, што сярэднявечнае паняцце «кнігі» надзяляецца тым самым зместам і аб'ёмам, што і сучаснае: шчытыя ў адзін пераплёт аркушы паперы альбо пергаменту. Аднак гэта вельмі скажае сапраўдную карціну існавання айчынай кніжнай традыцыі.

Каб адэкватна вызначыць семантычную прастору паняцця «к'янігы» ў Сярэднявеччы Slavia orthodoxa, прыгадаем, што ў царкоўнаславянскай мове гэтая лексема мае форму множнага пастаяннага ліку, што часткова тлумачыцца сучаснымі азначэннямі паняцця «кніга» (заўважым, адзіночнага ліку!) і разам з тым вызначае семантычнае ядро лексемы «к'янігы» ва ўсходнеславянскім Сярэднявеччы: непаздзельны і незлучальны ўстойлівы комплекс зафіксаваных пісьмовым спосабам твораў, прасякнутых адзіным сэнсам, надзеленых адзінай функцыяй і створаных адзіным аўтарам. Калі ж узнавіць цалкам страчаную ў сучаснай культурнай свядомасці сувязь царкоўнаславянскага «к'янігы» са старажытнагрэчаскім «βιβλία» (форма множнага ліку назоўніка βιβλος – кара папіруса, папера з папіруса, кніга), то зробіцца відавочнай шчыльная блізкасць паняццяў «к'янігы», «Пісанне» і «Біблія» ў сярэднявечным пісьменстве Slavia orthodoxa. Заўважым таксама, што і сам тэрмін «Біблія» распаўсюдзіўся ў культуры русінаў акурат тады, калі паняцце «к'янігы» страціла свой спецыфічны сэнс і пачало насамрэч абазначаць шчытыя ў адзін пераплёт аркушы паперы або пергаменту з нанесеным на іх тэкстам – не важна, якога зместу.

Вернемся, аднак, да вытокаў. Асновай таго непадзельнага і разам з тым незлучальнага ўстойлівага комплексу зафіксаваных на пісьме твораў, пранікнутых адзіным сэнсам, які ахопліваўся сярэднявечным паняццем «књнигы», былі, зразумела, пераклады біблейскіх і богаслужэбных тэкстаў, выкананыя святымі Кірылам і Мяфодзіем. Заўважым, перакладаючы «књнигы», славянскія першанаптаўнікі імкнуліся здзейсніць загад Госпада «оувѣрити и законъ дати» славянам і таму кіраваліся, вядома, не асабістым густам і меркаваннем, але прадпісаннямі наяўных на той час царкоўных статутаў – Тыпіконаў. Тыпікарныя «књнигы», перакладзеныя роўнаапостальнымі братамі, і склалі ядро даўняй кніжнасці ўсяго рэгіёна Slavia orthodoxa. Паступова ядро гэта «абрасло» творамі, якія тлумачылі, дапаўнялі, ілюстравалі біблейскія тэксты, элементы богаслужэння, асноўныя палажэнні хрысціянскага веравучэння, падзеі царкоўнай гісторыі і г.д. з мэтай забяспечыць неабходнымі тэкстамі, па-першае, богаслужэнне і манастырскі абыходак, па-другое – выхаванне прыхаджан, іх богапазнанне-абожанне.

Трапяткімі былі адносіны і да самога кніжнага кодэксу: «О горе тому, кто черкает у књниг по полю!» – запісана, напрыклад, у студзеньскай натаванай Мінеі XII ст. «Неподобно књниг расказати или расекати», – прыводзіцца 68-е правіла Трульскага Усяленскага сабору ў Яфрэмаўскай Кормчай (каля 1100). «...Иконы и книги, или иное что, по чему Бога молят, того да не емлют, ни издерут, ни испортят» (з Ярлыка хана Менгу-Цімура, 1267) і г.д.

Творы слоўнага мастацтва, якія мелі іншы змест і іншую мэту, называліся інакш і катэгарычна супрацьпастаўляліся кнігам. Выразны прыклад такога супрацьпастаўлення знаходзім у творы аднаго з прадаўжальнікаў справы Кірыла і Мяфодзія – «Беседе на богомилов» балгарскага кніжніка X стагоддзя Казьмы Прасвітара, у якім ён адмаўляе ў праве называцца хрысціянамі тым, хто «кошуну и б... любят паче книг». А мы сёння наіўна думаем, што «кнігі», з якіх набіраліся мудрасці і ўміранасці нашыя продкі, – гэта любыя кнігі, і памылкова лічым, што, начытаўшыся абсалютна любых гэтых кніг, дзеці стануць высокамаральнымі, високадухоўнымі, разумнымі, добрымі і г.д.

Звернемся яшчэ да аднаго ўсім як быццам «вядомага» тэрміна – «творчасць». У настаўніцкай аўдыторыі я заўсёды кажу: калі вучань у якасці аднакарэннага да слова «творчасць» падбярэ «тварог», вы павінны паставіць яму найвышэйшую адзнаку, бо гэтыя словы сапраўды аднакарэнныя. Абодва ўсходзяць да праславянскага **tuer*/**tur*, што азначала форму. Тварог, гэта тое, што зроблена ў форме. Адсюль Тварэц – той, хто гэтыя формы стварае. У ранняй хрысціянскай кніжнасці славян Тварэц – гэта выключна Бог. Але любое слова, якое жыве ў мове, паступова змяняе, пашырае сваё значэнне. Спачатку творцамі сталі называцца таксама і тыя, хто служыў Богу і рабіў па Боскім указанні. Пазней чалавек, які не адпавядаў гэтым крытэрыям, таксама мог называцца «творца», але ўжо з *адмоўнай* канатацыяй, а плён яго працы паслядоўна кваліфікаваўся як «творитвѣная» – г.зн. падман, падробка, «малпаванне», блюзнерства і да т.п.: «оглаголанье (г.зн. паклёп), лічылі нашыя продкі, есть... любви *творѣ*», г.зн. не проста скажэнне, а менавіта блюзнерская падробка. «...Не творением, ни басньми, нѣ самѣми дѣлании оукрашати» сябе вучыліся нашы продкі з тых самых кніг, пра якія мы ўжо казалі. Заўважым: «творение» і «басни» тут супрацьпастаўлены «дѣланиям», г.зн. прыкідванне – уласна справам. І такіх кантэкстаў у старажытных рукапісах шмат...

Думаецца, веданне вась такіх глыбінь, асноў дае нам магчымасць больш адэкватна аналізаваць сучасны культуратворчы працэс, прагназаваць кірункі яго будучага развіцця.

– Калі ўжо мы загаварылі пра будучае, дазвольце спытаць, якія ў Вас далейшыя творчыя планы?

– Даволі даўно ўжо выспела думка стварыць зборнік, нешта накшталт Беларускага Пролага. Праект падтрыманы Выдавецкім саветам Беларускай Праваслаўнай Царквы і Сінодам Рускай Праваслаўнай Царквы, так што афіцыйна ён ужо распачаты.

З гісторыі вядома, што Пролог – гэта календарны зборнік чытанняў, які складаўся з двух раздзелаў: жыццйнага і павучальнага. Спачатку Пролог існаваў як богаслужэбны зборнік: пролагавае жыцце чыталася на ютрані – між шостаі і сёмай песнямі канона, пасля кандака і ікаса – у складзе службы святому, чья памяць адзначалася ў дадзены дзень. Наступнае ўключэнне шматлі-

▲ Апостал Іаан Багаслоў з вучнем Прохарам на востраве Патмас запісваюць Святое Евангелле. Абрам XIV стагоддзя

кіх павучальных аповедаў ператварыла гэты зборнік у змястоўную энцыклапедыю духоўнага жыцця. Аднак першапачатковае функцыянаванне зборніка ў сферы хрысціянскага царкоўнага богаслужэння абумовіла высокі статус, які захаваўся і пасля пераходу Пролага з літургічнага ўжывання ў сферу прыватнага чытання сярод іншых чэціх зборнікаў, якія чыталіся ўжо келейна (калі гаворка ідзе пра манастырскі побыт) ці пасля хатняй малітвы ў свецкім побыце.

Для чаго патрэбны Беларускі Пролог? Як паказвае вопыт, беларусы не вельмі добра ведаюць сваю гісторыю, якая вельмі шчыльна звязана і з царкоўнай гісторыяй. Мяркуюецца, што ў гэтым каляндарным зборніку на кожны дзень будуць прыведзены кароткія жыццiяпісы беларускіх святых, аповеды пра будаўніцтва і асвячэнне знакамітых беларускіх храмаў, пра шанаваньня абразы, пра значныя гістарычныя падзеі і г.д. Таксама мяркуецца ўключыць у Беларускі Пролог аповеды пра выдатных дзеячаў нашай гісторыі і культуры, якія і на лёс Царквы аказвалі моцны ўплыў: Канстанцін Іванавіч Астрожскі, Канстанцін Канстанцінавіч Астрожскі, браты Зізані, князі Хадкевічы і інш.

Павучальную частку Пролага складуць творы і фрагменты з твораў вядомых беларускіх царкоўных пісьменнікаў, прапаганднікаў, багасловаў. Гэты зборнік можа чытацца і дома, і ў царкве, калі ўладыка Мітрапаліт благаславіць аднавіць гэтую традыцыю – чытанне Пролага пад час службы. І, такім чынам, кожны дзень беларускі вернік будзе мець магчымасць далучацца да гісторыі сваёй краіны. Так мы зможам выхаваць новае пакаленне, якое будзе арыентавацца ў тым гістарычным працэсе, у якім фарміравалася сучасная Беларусь з яе дзяржаўнасцю, яе своеасаблівымі культурай і мовай.

– А як Вы лічыце, ці далёка адышлі сучасныя літаратары ад сярэднявечных кніжнікаў?

– Калі мы звернемся да такога паняцця, як мастацкі канон хрысціянскай культуры, дык ён у прынцыпе можа быць вызначаны дзвюма цытатамі: Хрыстовым «Ідзіце і навучыце ўсе народы...» (Мф. 28:19) і апостальскім «я быў усім для ўсіх, каб выратаваць прынамсі некаторых» (1 Кар. 9:22). Сфармуляваны такім чынам імператывы скіроўвае ўсе паэтычныя пошукі мастака на адрасата, абожанню-выратаванню якога ён закліканы садзейнічаць сваёй твор-

часцю. Прынцыпы, на якіх трымаецца ўсё хрысціянскае мастацтва: па-першае, вучыць богапазнанню, па-другое, вучыць богапазнанню ў тых формах, у якіх гэта зразумела адрасату. На мой погляд, абодва яны ў сучаснай свецкай літаратуры забытыя – аўтары проста не ставяць перад сабой такой задачы, іх больш захапляе працэс самавыяўлення.

– Якую літаратуру, на Вашу думку, можна лічыць беларускай? Па якіх крытэрыях вызначаецца, што гэта менавіта беларуская літаратура?

– Тут ёсць нюанс, які трэба зноў жа адразу агучыць: ёсць беларуская літаратура, і ёсць літаратура Беларусі. Дык вось, да літаратуры Беларусі, вядома, адносяцца і польскамоўныя, і лацінамоўныя, і нават татарамоўныя творы, таму што гэта тая прэрэстасць, якая складае своеасаблівасць культуры Беларусі. А што тычыцца беларускай літаратуры, то тут, мне здаецца, галоўным крытэрыем з'яўляецца мова, прычым мова не толькі беларуская ці старабеларуская ва ўласным сэнсе, але і кніжнасць на царкоўнаславянскай мове мясцовага зводу.

Між тым даволі пашырана меркаванне, што да беларускай культуры ад сёвай даўніны належыць толькі створанае непасрэдна на тэрыторыі сучасных беларускіх зямель альбо выхадцамі з гэтых зямель. Але яно грунтуецца, на мой погляд, на памылковым, негістарычным уяўленні, што кожны народ, у тым ліку і беларускі, узнікае ледзь не ў палеаліце і існуе ва ўсёй сваёй застылай індывідуальнасці і ўнікальнасці, а таму, пачаўшы ад глыбокай даўніны, можна вывучаць толькі формы, спосабы і кірункі культурных стасункаў паміж асобнымі, адекватна існуючымі народамі. Галоўныя мэты пры такім падыходзе, зразумела, наступныя: па-першае, вылучыць непаўторнае «сваё», і, па-другое, катэгарычна адсячы яго ад «чужога». Аднак у шэрагу выпадкаў зрабіць гэта немагчыма, бо гісторыя народаў, а тым больш гісторыя іх культур, значна больш складаная за гэту прымітыўную схему. Напрыклад, пры катэгарычным адсячэнні «свайго ад чужога» беларуская культура страціць і пролагаванае Жыццё св. Кірыла Тураўскага, бо складзена яно ў паўночна-ўсходняй Русі і зусім не выхадцам з беларускіх зямель, і Жыццё Антонія, Іаана і Яўстафія Віленскіх, створанае на паўднёваславянскіх землях і прысвечанае подзвігу этнічных літоўцаў,

дый Жыцце найп. Еўфрасінні Полацкай, першапачатковая (уласна полацкая) рэдакцыя якога не захавалася, а тэа, што захаваліся, створаны дакладна не на беларускіх землях (акрамя, магчыма, Другой пролагавай – адносна позняй і яўна другаснай), і г.д.

Відавочна, што такі некрытычны прамалінейны падыход да культурнай спадчыны ўшчэнт разбурае ўяўленне пра культурна-гістарычную пераемнасць, не дазваляе прасачыць культурагенез пэўнага народа ва ўсёй яго складанасці і непаўторнасці. Так, спроба засяродзіць увагу выключна на «сваім» нівеліруе і нейтралізуе надзвычайныя важныя для культурагенезу ў эпоху Сярэднявечча фактары – дзяржаўную і канфесіянальную прыналежнасць, якія, уласна кажучы, і фарміруюць культуратворчую спецыфіку пэўнага народа, моцна ўплываюць на культуратворчыя працэсы, калі ўвогуле не кіруюць імі.

Таму дзеля адэкватнага ўяўлення пра беларускі культурагенез трэба абавязкова ўлічыць наступнае: 1) культура сучасных беларусаў узнікла і першапачаткова развівалася ў сферы грэка-візантыйскай, усходнехрысціянскай традыцыі, убіраючы ў сябе лепшыя яе дасягненні і грунтуючыся на святаайцоўскім вучэнні пра мастацкі вобраз (іканалогія) і наогул творчасць; 2) беларуская культура даўняга перыяду стваралася і сталела ва ўлонні двух дзяржаўных фарміраванняў, якія змянілі адно аднаго, – Кіеўскай Русі і Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага; 3) культура беларусаў – нават у дзяржаўных межах ВКЛ – яшчэ даволі працягла час (да сярэдзіны XV стагоддзя) развівалася на кананічнай тэрыторыі Кіеўскай мітраполіі Канстанцінопальскага патрыярхату – утварэння ў пэўным сэнсе наддзяржаўнага, у якім забяспечвалася еднасць духоўнай культуры ўсіх усходніх славян, нягледзячы на іх уласна дзяржаўную прыналежнасць і этнічную адметнасць; 4) культура беларусаў, сфарміраваная ва ўлонні ўсходнехрысціянскай культурнай традыцыі, зведала магутнае мадыфікуючае ўздзеянне з боку, па-першае, язычніцкай (як уласна славянскага, так і карэннага літоўскага насельніцтва), па-другое, рыма-каталіцкай (у яе польскай і чэшскай «рэдакцыях») традыцыі; 5) вырашальным (калі не адзіным) фактарам культурнай самаідэнтыфікацыі ў эпоху Сярэднявечча і нават у ранні Новы час была не этнічная, а канфесіянальная

прыналежнасць; 6) урэшце, айчынная культура ў вельмі адказны для нацыянальнага культурагенезу фазіс – пераход ад Сярэднявечча да Новага часу – перажыла працяглы перыяд узмоцненай паланізацыі, у выніку чаго да таго моманту, калі еўрапейскія народы завяршылі стварэнне нацыянальных дзяржаў, не толькі была пазбаўлена такой магчымасці, але і страціла культурную – «дзяржаватворчую» – эліту, а разам з ёю – пісьмова-літаратурную мову і сістэму «высокіх жанраў» пісьменства.

Улік названых фактараў вымушае зірнуць на гісторыю і склад айчыннай культуры іншымі вачыма, у прыватнасці, прызнаць, што Беларусь у культурных адносінах з'яўляецца законным спадкаемцам як культуры Кіеўскай Русі, так і культуры Вялікага Княства Літоўскага, і Рэчы Паспалітай ва ўсёй іх паўнаце, бо беларускія землі былі арганічнай часткай гэтых дзяржаўных фарміраванняў. Больш за тое, нельга не прымаць пад увагу і той факт, што нават культура Маскоўскай Русі – асабліва да моманту царкоўна-адміністрацыйнага адмежавання Кіеўскай і Маскоўскай мітраполій – істотна ўплывала на беларускі культурагенез, бо, як вядома, сярэднявечнае пісьменства развівалася ў асноўным у нетрах царкоўнай культуры.

– **Акадэмік Д.С. Ліхачоў уяўляў старажытнарускую літаратуру як неадследаваны кантынент – Атлантыду. А ці можна так сказаць пра беларускую літаратуру якога-небудзь перыяду?**

– Чаму ж не. Мы шукаем нашы карані. І асаблівы свет даўняга пісьменства паступова адкрываецца ва ўсёй сваёй прыцягальнай непаўторнасці і свежасці выяўлення менавіта глыбіннай існасці рэчаў. Аднак на тэрыторыі Беларусі спісаў старабеларускіх твораў вельмі-вельмі мала. У асноўным яны ўсе за межамі – у Вільні, Кракаве, Познані, Варшаве, Львове, Кіеве, Санкт-Пецярбургу, Маскве і г.д. Напрыклад, самы старажытны зборнік малітваўсловаў Кірыла Тураўскага знаходзіцца ў Яраслаўскім музеі-запаведніку, самы старажытны з вядомых цяпер спісаў Жыцця Еўфрасінні Полацкай – у Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве. Каб працаваць з крыніцамі за мяжой, патрэбны вялікія сродкі. Канечне, паціху ідзе працэс вяртання гэтых твораў на радзіму, але вельмі ж ён павольны...

Размаўляла
Сняжана МІХАЙЛОЎСКАЯ